O imagine a cărții în *Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi din Țara Moldovei I- IV,* un corpus editat de I. Caproşu şi E. Chiaburu

DE
Maria MOCANU

drd. Universitatea „Alexandru Ioan Cuza”, Iași

Elemente de paratext, de escortă a conținutului propriu zis al cărții, însemnările de pe vechile manuscrise și cărți se constituie într-o literatură distinctă și cu caracter pluridisciplinar, fiind expresia sensibilității unei epoci în desfășurare. Fie că sînt evocate prilejuri de copiere, vînzare-cumpărare, danie, traducere etc. ale cărții, combinate cu întîmplări istorice, meteorologice, cataclisme naturale, boli molipsitoare, ele oferă, într-o oarecare măsură, o frescă a unei epoci trecute, fiind adevărate izvoare (unice prin specificul lor) pentru cercetarea din varii domenii. Dintre acestea se detașează, numeric, cele care au în centru cartea, furnizînd informații importante referitoare la copist, posesor, distribuție și circulație, preț, cititor, recondiționarea volumului, traducere, danie, răscumpărare, zălogire etc. în perioada 1429-1859.

1. Asimilată obiectelor de cult, cartea era un apanaj al bisericii, alături de alte obiecte prețioase care serveau ritualului religios, fiind inclusă în „catastiful de *odoare bisericești*” (I, 97)[1], aparținînd tezaurului sfîntului lăcaș - „argintării, veșminte, *cărți* și alte lucruri” (IV, 103). „*Odor dumnezăiesc*” (III, 302), cartea scapă efemerității la care este supusă natura umană - „mîna putrezești dar *slova stă pre loc*” (IV, 369). Antiteza om-carte reiese și din aserțiuni cu valoare aforistică precum: „noi toți ca iarba cîmpilor ne trecim, iar *scrisoarea pururea rămîne*” (III, 428), „oamenii să pitrec, dar *sfintele cărți rămîn*” (IV, 392), „eu voi muri, iar *cartea va rămîne*” (III, 610). De aceea, consemnările marginale sînt o punte între generații, se scrie „*ca să să știe*” (III, 431), „*spre pomenirii și spre ținere de minte*” (IV, 392) – pentru a-și găsi un ecou într-o posteritatea intuită, depășind granița temporală și intrînd în dialog virtual cu un cititor ulterior.

[1] Datorită frecvenței, trimiterile la textele din *Însemnări de pe manuscrise și cărți vechi din Țara Moldovei,* un corpus editat de I. Caproșu și E. Chiaburu, Casa Editorială Demiurg, Iași, 2008-2009, vol. I – IV, se vor face în felul următor: între paranteze rotunde se va nota numărul volumului cu litere romane, urmate de numărul paginii cu litere arabe.

BDD-A1627 © 2013 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 12:49:36 UTC)

Cînd este pomenită în însemnări, cartea este însoțită de diferite epitete. În majoritatea cazurilor este vorba despre determinantul dublu „*sfîntă și dumnezeiască* carte" (II, 347), cu variații uneori: „sfîntă și *învățătoare* carte" (II, 133); „sînta și *basilicească* carte" (III, 293); „sfîntă și *luminată* carte" (IV, 553). Autorul însemnării sintetizează, într-un cuvînt, valoarea cărții – numind-o „*minunată*" (III, 12), „*bună*" (III, 20), „*frumoasa*" carte (IV, 17); sau este mai darnic cu calificativele - „*Istorie ithicească și interesătoare*" (II, 428), „*foarte iscusită și frumoasă*" (III, 58), chiar „*preaînaltă, preaminunată și de mare și negrăit folos pricinuitoare* carte" (IV, 479) – aglomerarea de superlative juxtapuse sau coordonate copulativ arată o retorică căutată. Alte epitete recurente ale cărții afirmă utilitatea acesteia, atît sufletească cît și trupească: un *Mărgăritar* este „*de mult folos oamenilor*" (III, 18), „*foarte folositoare de suflet* cazanii" (III, 545), „*folositoare sufletești și trupești cărtice*" (IV, 94). În același registru spiritual, cartea este „*izbăvitoare de suflet*" (I, 155), „*folositoare și mîntuitoare*" (III, 173).

În multe rînduri cartea este metaforizată. Aproape ca într-o definiție, un *Evangheliar* este asimilat, în genul proxim, instrumentelor muzicale – „*această [de] b(la)goslovie cu patru strune*", iar diferența specifică aduce lămuriri: „și cu tot dulcele glas *alăută"* (I, 475). Altă descriere se face în negativ, enunțînd mai întîi particularitatea lipsă: „*cartea nu iaste lucru pămîntesc*" - și se sustrage, deci, tehnicilor comune de a acționa asupra ei - „ca să-l cioplești cu barda" ci, dimpotrivă, antitetic, „ *iaste duhu datu de la D(u)mn(e)dzău*" iar instrumentul potrivit desăvîrșirii ei este rațiunea: „*ca să-l lucrezi cu mintea*" (I, 528). Frecventă este și metafora cărții-floare, însă nu „îndegrab veștejitoare și putrezitoare", ci „*îndelung trăitoare și mirositoare* [...] udate din rooa darului Duhului Sfînt" (II, 426) –care poate fi mirosită și gustată. Iar papilele gustative ale receptorului vor fi desfătate de „*dulciața* aceștii *Svinte Scripturi*" (I, 475), el și își va „*adăpa* sufletul" cu „multi *dulci învățături*" (III, 284), deoarece cartea este „*izvor de miere*" (II, 127) sau „*dătătoare de miere și aur*" (I, 166). În fine, asemenea pietrelor prețioase - „*mărgăritariu neprețuit* de minte omenească" (III, 302) – cartea conține „*lumină* într-însa, cari luminează ochii cei întunecați de păcat" (II, 359), fiind „plină de laptele creștinătății" (III, 480).

Pe baza însemnărilor marginale, putem structura o serie de funcții ale cărții în perioada cercetată. În primul rînd, cartea este „*izvor de învățătură*" (I, 396), deoarece „*mare dobîndă și destupare de minte* și învățătură dă" (I, 460), informînd: „*m-am pliroforisăt*" (III, 472). Cartea religioasă servea și ca manual de studiu: „să știi că *am învățat* pe această *Psaltire* de Rîșca" (III, 70). Apoi, scrierea „pentru *zăbovire în vreme de urîtu*" (II, 547), iar scopul ei

BDD-A1627 © 2013 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 12:49:36 UTC)

„*la mulțămi folositoare zăbăvi cetitorilor”,* lectura aducînd cu sine „*plăcere* unită cu *folosînța*”, chiar „*englendisire*” (III, 604). Letopisețele au o funcție predictivă, „că cetind și ascultînd cineva cu luoare de amăruntul lucrurile ce s-au făcut în dzilele trecute, pot *sămălui și lucrurile ce să vor face de acum înainte*” (III, 52); pe de altă parte, ele oferă modele comportamentale și ajută la îndreptatrea unor defecte din caracterul cititorului: „că vei putea cu învățături și arîtări ce spun la această pisanie, *a-ți îmblînzi fîrea* și a-ți *cumpăta* dintru *învățăturile acelor vrednice de demult și vechi viteji*” (I, 460). Lectura cărții devine terapie, povestind „multi lucruri ciudate și *vrednice de petrecire* de vreme cînd să află cineva învăluit *cu gînduri supărătoari*” (III, 209), ajutînd și pe bolnavi - Ioan Pavlu a citit „în vreamea *cînd am pătimit de boală, tusă și guturai,* vreme de doaă luni de zile și mai mult” (IV, 346), ea avînd consecințe benefice în realitatea imediată, „*multe izbăviri di nevoi și aduciri di bini și de folos*” (III, 370). Cartea are atît o finalitate spirituală – „cine va ceti Psaltire 12, s-*or ierta păcatele și s-a lungi viața lui*” (IV, 547) (cartea religioasă), cît și una practică, aplicată – *Rețetele medicale și gospodărești* sînt „*cercate toate și s-au aflat adivărate*” de Zaharia Bistricianu (IV, 96).

2. În covîrșitoarea lor majoritate, textele din această categorie cuprind însemnarea de copiere. Elementele care intră în componența unei astfel de însemnări sînt numele celui ce a copiat, data la care s-a început şi s-a sfîrşit lucrarea, din îndemnul şi cu cheltuiala cui, scuze adesea exagerate pentru greşelile pe care le va constata cititorul şi, de multe ori, blestemul împotriva furtului sau înstrăinării manuscrisului. Succesiunea acestor elemente diferă de la un caz la altul, cu elemente noi alteori.

În ciuda modestelor epitete litotice cu un conținut negativ (*multpăcătoși, smeriți, preaplecați, nevrednici, neiscusiți, neînvățați, neharnici* etc.), ostenitorii scrisului nu vor să rămînă anonimi, numele – întreg și/sau cu diferite determinări care înlătură posibilitatea confuziei – urmînd, aproape fără excepție, calificativelor (auto)denigratoare: se scrie *Sintagma lui Matei Vlastaris* „cu mîna *multpăcătosului tahigraf, grămătic Damian*” (I, 20). Modestia îmbracă forme stereotipe, însă uneori se remarcă prin crearea unor iamgini expresive – „Galaction ieromonah” „iaste *păcătos ca un drac*” (II, 480); „S-au scris di păcătosul Simion, *cel mai păcătos dicît toți păcătoșii și mai rău dicît dracii și mai vicelan și mai bețiv, curvar pre curva Sodomii, tîlhar, fur... și în vîrfu răutăților ajuns*” (III, 474).

Copierea manuscrisului se făcea de obicei fidel, „*din cuvînt în cuvînt*” urmînd originalul (IV, 473); existau, uneori, și contribuții personale, acestea constînd în adaptări („*ce am socotit că sînt de treabă acelea am scris.*”, II,

BDD-A1627 © 2013 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 12:49:36 UTC)

23), prescurtări („adunînd din mai multe feliuri, le-am *pus în scurt numai* întru această cărtice", II, 162), îndreptări („Unde am văzut nepotrivire la scrisoare, l-am îndreptat pre cît am putut", IV, 473).

Cei mai mulți dintre copiști aparțin mediului monahal – clerici mărunți sau înalte fețe bisericești; funcționari de cancelarie – dieci, tahigrafi, grămătici, pisari, logofeți, uricari; dar și alți mireni de diferite ranguri și meserii – vornici, slugi, comiși, căminari, tipografi etc.; trebuie menționat faptul că multe manuscrise au autoare (aparținînd, și ele, mediului monahal).

Scrierea se face la poruncă sau la îndemn și cu cheltuiala celui care comandă cartea. Multe cărți sînt scrise prin danie și poruncă voievodală, altele ale înalților prelați, însă unele cărți sînt comandate de diferiți boieri dornici să le citească, să le doneze, să le colecționeze în propriile biblioteci.; unele manuscrise sînt copiate pentru folosința autorilor înșiși.

Foarte frecvente în însemnări sînt formulările retorico-persuasive prin care copistul încearcă să cîștige bunăvoința și clemența cititorului – majoritatea scriitorilor își cer iertare pentru posibilele greșeli, invocînd tot felul de motive care le-ar genera. Predomină funcția conativă, centrată pe receptor, majoritatea acestui tip de texte intitulîndu-se „Predoslovie către pravoslavnicii cetitori" (II, 23). Copistul face aluzie la truda depusă numindu-se pe sine „cel *osîrdnic ostenitoriu*" (III, 84), „*truditorulu* întru această carte" (I, 481) iar cartea fiind „ale mele *osteneli*" (I, 331); actul scrierii devine sinonim cu *a osteni*: „eu, smeritul, m-am *ostenit*" (IV, 32), „mult s-*a ostenit*, ziua și noaptea" (I, 235). Apoi, „iubitorii de ostenele" (II, 428) enumeră tipurile de erori posibile: „de veți afla vreo greșală, sau *alunecarea condeiului,* sau cu *uimirea minții,* sau cu *netocmirea cuvintelor* sau cu *neorthografia meșterșugului*, sau ori în ce chip" (II, 439); „au în *slove,* au *în cuvinte*, au în *puterea gramatecii*" (III, 63). În fine, urmează și pretexte variate pentru justificarea greșelilor (unele sînt clișee preluate, altele însă se remarcă prin expresivitate și originalitate): imperfecțiunea umană („că precum ceriul rar să vede fără de noreală / Așa și firea omenească fără de greșală. / Că precum nu este cu putință a nu gusta cineva din moarte/ Așa și a greși nu să poate.", IV, 32); tarele autorilor („că eu, ticălosul, *fiind foarte slab la ochi* pre multe locuri am întinat, și slove va fi lipsă", III, 545); vîrsta înaintată („fiind *aproape de 54 de ani*", I, 40) sau dimpotrivă, retrospectiv, tinerețea („fiindcă eram tînăr la minte și neîntărit în judecată, ca corabia care plutește pe întinderea mărilor" I, 222); lipsa învățăturii („fiind *neputincios* și *neînvățat* și *prostan*", II, 23); vremurile tulburate la un nivel mai general („*întîmplarea și neîngăduința vremii*", II, 534) sau personal („și am scris *în multă strîmtoare*, și *în familie* și *în grea muncă*", I, 39); unii copiști dau vina

BDD-A1627 © 2013 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 12:49:36 UTC)

pe greşelile din cărţile sursă („*izvodul a fost neîndreptat* şi eu spre aceasta neputincios", I, 35); graba scrierii („Cetitorul mă va ierta fiindcă *cu grăbire am scris*", III, 545). În final, scriitorul roagă pe cititor să îi ierte greşelile, avertizînd, uneori, „pe cine va ceti" să nu îl judece, ci, mai întîi, „să socotească izvoarele" pe care a „îmblat" (I, 259).

Însemnările conţin şi diferite referiri la actul *traducerii*. Sînt menţionate greutăţile transpunerii unui conţinut dintr-un cod în altul, opţiunile de traducere, precum şi diverse comentarii referitoare la incapacitatea limbii ţintă de a surprinde elementele de finețe („*limba noastră iaste scurtă* şi *puterea cuvîntului ellinesc prea adîncă*", II, 219). Larga difuzare a cărţii manuscris, numărul mare copiştilor şi al traducătorilor dovedeşte că în perioada cercetată, pe teritoriul Moldovei se desfăşura o activitate culturală intensă; exista o tradiție cărturărească şi se formase, prin aceşti copişti, pisari, dieci, grămătici – o clasă de oameni ai cărţii[2].

3. Alte informaţii preţioase care se desprind din studierea volumelor de însemnări – cele referitoare la posesia cărţii – care aduce în discuţie difuzarea cărţii. Cercetătoarea E. Chiaburu separă conceptul de *distribuţie* de cel de *circulaţie* a cărţilor. Astfel, în timp ce primul aparţine economiei, presupunînd „o cantitate mare a mărfii difuzate şi, obligatoriu, structuri organizate", cel de-al doilea începe „atunci cînd proprietarul iniţial se desparte de ea, prin vînzare, donaţie, moştenire."[3]. Distribuţia ţine de momentul imediat următor al ieşirii cărţilor de sub tipar, în care produsul finit ajunge la destinatari.

În distribuirea cărţii sub formă de vînzare erau implicate tipografiile, întreaga ierarhie bisericească; alteori cărţile se procurau de la dughenele de pe lîngă tipografie sau Mitropolie sau chiar de la negustori de cărţi; tipografii sînt şi ei agenţi ai distribuţiei cărţii. Vînzarea cu caracter de circulaţie se făcea de către membrii mediului monahal sau de către diferiţi mireni. Printre cumpărători se numărau comunităţile săteşti (uneori erau obligate din porunca mitropolitului sau a domnului să achiziţioneze cărţile respective pentru biserică) sau orăşeneşti, lăcaşurile de cult, familii, sau diferite persoane particulare. Preţurile cărţilor sînt trecute riguros în însemnări (unele dintre ele fiind adevărate contracte de vînzare-cumpărare). Parcurgînd volumele de însemnări, reiese cu evidenţă faptul că era nevoie, în multe

[2] Ştefan Ciobanu, *Istoria literaturii române vechi*, v. I, Bucureşti, 1947, p. 124.
[3]Elena Chiaburu, *Carte şi tipar în Ţara Moldovei pînă la 1829*, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, 2005, p. 145.

BDD-A1627 © 2013 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 12:49:36 UTC)

cazuri, de eforturi colective pentru a achita contravalorii cărții – „Să se știe cine au cumpărat această sfîntă carte, anume *Pinticostar*, *noi sătenii din Vamă*, *tot satul, cu diiaconii*" (II, 12). De fapt, foarte multe texte marginale constau în enumerarea celor care au contribuit la cumpărarea volumului respectiv – adevărate „izvoade de cumpărătură" (II, 18). Cărțile se cumpără în diferite monezi – aspri, carboave, costande, cruntaliri, florinți, galbeni, groși, hervoni, icusari, ludovici, ruble, taleri, ughi, potronici sorocoveți, șuștaci etc. dezvăluind un adevărat haos monetar în țările române. Contravaloarea cărții era de obicei plătită în bani, se acceptau însă și animale (un *Tetraevanghel* este cumpărat pentru „*35 capre*", I, 207), produse agro-alimentare (o *Liturghie* este răscumpărată cu „*13 poloboace de mied adevărat*", I, 244), diferite obiecte de uz general (călugărul Clavdei de la mănăstirea Neamțului își vinde *Psaltirea* pentru un „*ceasornec*", IV, 145) sau servicii (un *Molitvenic* este dat „drept în șasăzaci de lei, *pentru învățătura a doi copii* a dumisali [...] și pe care i-am învățat un an pol.", IV, 231). Valoarea mare a cărții este confirmată și de faptul că ele sînt/pot fi confiscate din cauza neplății unor dări: *Tîlcuirea liturghiei* „s-au luat zaloc de la un popa de la Podoleni, pentru 25 parale, *dijma fînului*." (II, 103); un *Minei* dat la biserica Copăcești conține pe el interdicția: „nimeni să nu cuteze a-l lua [...] nici pentru *dajde domnească*, nici pentru *poclonu vlădicesc*, nici pentru *alte dăjdi* ale preoților" (II, 45). Unele însemnări înregistrează dificultatea cu care se strîng banii pentru carte. Preotul „Istrati ot Răpile", după ce a plătit 5 lei din 10, prețul unui *Penticostar*, a umblat „într-o parte și alta" să facă rost de bani, „încole și încole pe la creștinii satului, la poporeni și ne – (au) dat care cît l-au învrednicit Milostivul" (II, 227).

Prin amploare și frecvență - dania de carte este un fenomen important al circulației cărții. Donau domnii, înalții prelați, clerici mărunți, bisericile, persoane din afara lumii monahale. Beneficiarii daniilor sînt în majoritatea cazurilor lăcașurile de cult, dar și școli sau persoane particulare. Alte căi prin care circula cartea: moștenire (clironomisire), zestre, împrumut, schimb, amanetare, furt, răpire și răscumpărare. Cartea stîrnea și numeorase pricini, posesorul fiind stabilit prin judecată.

Foarte multe însemnări conțin informații despre istoria frămîntată și încărcată a cărților răscumpărate – „Să se știe de rîndul aceștii cărți" (I, 368). Un *Tetraevanghel* a fost „trimis" în Țara Ungurească de la mănăstirea Humor pentru a nu cădea în mîinile tătarilor. Găsit acolo de Petru voievod, acesta l-a luat cu sine în „Țara Turcească", „și încă și la Țarigrad", pentru ca, ulterior, fiind „dăruit cu cunună împărătească" și întorcîndu-se „în preaslăvita sa

BDD-A1627 © 2013 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 12:49:36 UTC)

cetate de scaun, Suceava", să ajungă și cartea, încheindu-și periplul, la mănăstirea Humor (I, 53).

4. Cititorul este o instanță foarte prezentă în însemnările marginale. Pe de o parte, copistul se adresează reverențios unui cititor abstract, utilizînd persoana a II-a verbală și pronominală, imperativul și adresările directe în vocativ, invitîndu-l, pragmatic, la dialog (funcția conativă). „Pravoslavnicului cetitori" (II, 21) îi este invocată clemența - este rugat să ierte greșelile, să îndrepte cu bunăvoință - cercetarea științifică („*cine va cerca, va afla*", I, 438), participarea efectivă la revizuirea și „îndreptarea" cărții. Provocat la lectură („Iubite întru Hristos cetitoriule [...] *să nu-mi lenevești a ceti* și aceste folositoare de suflet.", II, 94) se mizează pe un cititor activ -„Pără aicea am găsit de am izvodit acest *Litopisăț*, dar de aicea înainte, *urmașii mei cercetînd vor afla*." (II, 163). Există chiar posibilitatea ca tălmăcitorul cărții să fie influențat de „pofticioșii cititori" – interesul acestora, care „vor căuta pe tomul acesta cu silință", îl va face să „nu se lenevească" și să traducă și al doilea volum din *Halima* (III, 209). Cititorul este avertizat de Alecu Beldiman că „Este lesne a huli, crede-mă, oricari poate / pricină ca să găsască, prin prepus sau cu dreptate", însă „credemă, c-a huli îi drag celui de nemică, / carile c-a fi hulit nu-i pasă, nici ari frică" și i se oferă, polemic, și o soluție: „de nu-ți place lecuire este, ca să nu cetești" (III, 117).

De cealaltă parte, avem însemnările cititorilor reali, biografici - care își trec numele (cu epitete voit modeste: „eu*, mai nevrednicul între cititori*", II, 440), țin să informeze că au citit cartea în întregime („din scîndură-n scîndură", II, 252), că au recitit volumul respectiv, că au „*înțeles ci zîce*" (III, 476) sau, dimpotrivă, „*nimică n-am înțeles dintru dînsa*" (III, 324), cititori care exprimă diferite opinii cu privire la conținutul lecturat sau la forma cărții, fac scurte rezumate al volumelor, comentează importanța și scopul cărții, mesajul, adevărul sau ficțiunea lui, compară diferite cărți, oferă mai departe sfaturi de lectură, își exprimă satisfacția sau nemulțumirea generate de finalul cărții. Găsim, astfel, pledoarii pentru adevărul celor citite - „smeritul ieromonah Lazăr proegumen a binevoit să citească această carte și este *dreaptă și adevărată și adevărate sînt toate acestea*." (II, 18). Dimpotrivă, „Ion Cărji ban" pune la îndoială adevărul evenimentelor relatate în *Alexandria*: „am isprăvit și eu de citit această cărticică a marelui împărat Alexandru Machedon și *de vor fi adevărati toati căti să cuprind, cu adivărat că ești de minuni*", recunoscînd, totuși, un sîmbure de adevăr – „*însă oaricum tot au fost cevaș*" (III, 579). Alte însemnări se constituie în sumare recenzii ale cărților respective. În unele cazuri copistul alege din tomul manuscris ce l-a impresionat pe el, reproducînd, de exemplu, un portret fizic - „pentru

BDD-A1627 © 2013 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 12:49:36 UTC)

statul şi chipul lui Alecsandru împărat cum au fost" – completat cu „statul cel dinlăuntru" şi cu „meşteşugul vitejiilor lui" (II, 477). O altă categorie de însemnări conţine comentarii referitoare la forma cărţii respective. Astfel, o însemnare, criticînd mărimea slovelor, este ironică şi amuzantă totodată: „Acestor slove le trebuie tarniţă, căci sînt prea mari: ar putea aduce cu dînsele mălaiu de la ţară!"; autorul anonim se adresează direct copistului, pe un ton dojenitor: „Dar nu-ţi iaste mai lesne să le faci mai mici, să nu mînjeşti cartea, că şeade rău?" (I, 516). Dacă în majoritatea cazurilor cititorul răspunde pozitiv la invocarea bunăvoinţei sale vizavi cu posibilele greşeli, acesta poate deveni şi incisiv, criticînd uneori traducerea - „Să vedi că tălmăcitoriul au fost tînăr foarte, căci au poriclit tîlcuirili scriitoriului" (II, 571).

Se creează astfel un dialog intertextual complex – cititorul intră în dialog virtual, retrospectiv, cu autorul cărţii, şi prospectiv, cu cititorii ulteriori. Această permanentă comunicare face ca textele să palpite, să fie vii, să anuleze diferenţele din timp şi spaţiu, să devină cu adevărat mijloace de comunicare (în sensul primar al acestui cuvînt). De asemenea, însemnările marginale demonstrează că exista un public-ţintă al manuscrisului sau tipăriturii – un cititor avizat într-o oarecare măsură pentru a recepta literatura (în sensul larg al acestui concept)[4]. Pe de altă parte, numărul mare de cititori care şi-au lăsat numele sau impresiile demonstrează o lectură susţinută şi continuă de-a lungul secolelor.

5. Reiese din însemnări grija pentru forma finală a cărţii, aceasta fiind „curăţată şi legată" (I, 83), „înfrumuseţată" (I, 59), „pictată, legată şi aurită" (I, 145), „ferecată împregiur şi în lăuntru cu aur" (I, 224), „îndreptată" (I, 86), „înnoită" (I, 40), „şnuruită" (IV, 405), „îmbrăcată" (IV, 47), „împodobită" (I, 108), „legată cu argint şi ferecată cu aur" (IV, 99), „dată cu catifea pe amîndouă feţele" (III, 277) etc. În epoca respectivă a înflorit arta legătoriei, manuscrisele fiind legate în scoarţe de lemn, îmbrăcate în piele sau atlas, ori ferecate cu aur sau argint. Legarea, ferecarea, îmbrăcarea în catifea sau metale preţioase erau costisitoare; cheltuiala o făceau mai ales domnii, dar şi persoane din mediul monahal sau mireni. Uneori recondiţionarea era rodul efortului colectiv - „s-au îmbrăcat în zilele starosteui Panaite, cu breasla dinpreună". Valoarea legăturii reiese şi din faptul că ea este menţionată şi în strașnicele blesteme care protejează cartea – „iară cine ar fura-o pi sfînta această carti sau ar lua-o în tării dentr-însa, obştea sau tipicurile, sau ar fura ci

[4] Mihaela Gheorghiu, *Din istoria timpului liber: însemnări pe cărţi în secolul XVIII,* http://institutulxenopol.tripod.com/xenopoliana/pagini/6.htm, 15 martie 2013.

BDD-A1627 © 2013 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 12:49:36 UTC)

sîntu pe la margeni sau *legătura cărții*, de ar fura din sfînta carte aceasta ceva feli să fei blăstămatu" (II, 307).

6. Însemnările furnizează informații – nu foarte multe – despre tipar**.** Dezvoltarea artei tipografice a contribuit foarte mult la răspîndirea cărții, arătînd o largă audiență. Cărțile pe care s-au făcu însemnările demonstrează că, indiferent de locul imprimării, tipăriturile au circulat pe întreg teritoriul românesc (tiparul fiind şi un mijloc de afirmare a unității naționale). Cartea tipărită fiind uneori insuficientă, difuzarea ei se continua în forma manuscrisului; cartea imprimată a avut funcția de prototip, care contiuna pe calea manuscrisului. „S-au copiat din cartea tipărită, *Dioptra,* partea a 2-a, adică oglinda lumii, în sfînta mănăstire Neamț, anul 1818, mai 8 zile." (III, 429) - şi alte cărți se copie la mănăstirea Neamț, deşi acolo exista o tipografie; numărul impresionant de traduceri, mai ales în secolele al XVII-lea şi al XVIII-lea face ca multiplicarea mecanică să nu poată ține același ritm. Sînt menționate cîteva centre tipografice din Moldova şi din restul teritoriului românesc – cel mai des pomenită fiind, bineînțeles, tipografia din „tîrgul Iaşului" (III, 471), dar şi **„**tipografia sfintei mănăstiri *Neamțul*" (III, 282), „Tipografie sfintei Mitropolii din *București"* (III, 36, 239), „şi privileghiata tipografie din *Brașov*" (III, 309), tipografia „*de la Carlovăț*" (II, 236), tipografia lui Mihail Strelbițchi din *Dubăsari* (IV, 85). Patronată de domn şi de biserică – amîndouă instituțiile sînt menționate pe tipărituri – „s-au tipărit în zilele mării sale Io Costandin Mihai Răcoviță vodă, cu blagoslovenie şi cu toată cheltuiala sfinții sale chir Iacov, fiind mitropolit a toată Moldovlahia" (II, 30).

7. Impresionează respectul cuvenit pentru carte şi grija de a rămîne statornică locului, din acest motiv textele dezvoltînd o întreagă literatură a blestemelor – un mijloc de „asigurare" a bunului la vremea respectivă. Blestemul este împotriva furtului, a înstrăinării, a neînapoierii cărții respective: „iar cinia s-ar întî(m)pla să o depărtiază cu gînd desăvîrşit di la sf(î)nta beserică sau să o vănzi sau să furi sau să lipsască slovile aceste în vr-un feli şi le strice" (I, 327). În unele cazuri structura este simplă: „Iar cine va fura să fie triclet şi proclet şi afurisit de 318 Ot(i)țî ce au fost la Nicheia, amin" (I, 203); alteori blestemul conține o aglomerare de nume preluate din biblie sau hagiografie, cu scopul probabil de a-l face mai de temut: „Iar cine s-ar ispiti s-u ția, să fie neiertat (de) Domnul H(ri)s(tos) şi de Maica Precista şi de puterile cereşti şi de Ioan Botezătoriul şi de 12 Apostoli şi de 300 şi 18 Oteți ce au fost la Nicheia" (I, 427).

Remarcăm în literatura aceasta a blestemelor concretețea, plasticitatea imaginilor care descriu consecințele vizate, gradul de abstractizare fiind redus

BDD-A1627 © 2013 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 12:49:36 UTC)

– „ceni s-ar ispiti ca să o furi să fie în burdufu dracului" (IV, 428); „să fie negru ca Dracul" (I, 191) – unde numele tabu este utilizat pentru a întări efectul. Judecata de Apoi la care se face referire este văzută ca un proces aparţinînd justiţiei omeneşti, cu pîrîşi şi inculpaţi: „şi care o va fura să-i fie părîş Maica Precista la straşnicul giudeţ" (I, 421). Încălcarea prevederilor, dispoziţiilor însemnării mai poate atrage după sine efecte care vizează şi partea fizică, materială a omului, iar nu exclusiv cea spirituală: „Cine s-ar afla să o fure să fie afurisit de 318 Sfinţi cei din Nicheia şi se intre dracul într-însu, să zbiere ca măgariu cînd îl mănîncă lupii" (I, 519); „Şi si fii negri ca Iuda şi anafima marafam şi dobîndească bubi lăvcoi şi să-l înghită pămîntul ca pi Daffan şi Aviron" (II, 418). O acumulare în crescendo a efectelor vizate, creată la nivel morfo-sintactic prin conjuncţia coordonatoare copulativă *şi* creşte puterea blestemului: „hierul să putrezască, pietrile să putrezască, pămîntul să se topască, iară trupul aceluia să şaze întregu [...] şi atunci să aibă părtaş pre Sf(i)nţii îngeri şi să fie în blăstămul lui Arie şi să pătimască crepare(a) Iuduu şi patima lui Avisalon şi să fie de trii ori procletu etc." (I, 328). Spaţiul ocupat de blestem în cadrul însemnării este o dovadă atît a solemnităţii acestui act, cît şi a valorii cărţii în epoca cercetată.

În concluzie, scrierea, cartea, tiparul au fost componente majore din vechime în viaţa culturală a poporului român. Cărţile erau preţuite în toate componentele (cuprins, tipar, hîrtie, grafică). Cu o largă şi rapidă circulaţie, ele erau totuşi scumpre şi rare. Parcurgînd volumele de însemnări, constatăm că tradiţia cărţii scrise de mînă nu a fost biruită cu uşurinţă de slova tiparului. Pe tot parcursul perioadei studiate se copie asiduu manuscrise, copiştii avînd un rol important în difuzarea cărţii. Numărul mare al copiştilor, traducătorilor, cititorilor etc. dovedeşte că în perioada cercetată se desfăşura în Moldova o activitate culturală intensă.

Bibliografie

August Scriban, *Dicţionaru limbii româneşti: etimologii, înţelesuri, exemple, citaţiuni, arhaizme, neologizme, provincializme*, Institutul de Arte Grafice „Presa bună", Iaşi, 1939.
Cartojan, N., *Istoria literaturii române vechi*, Ed. Minerva, Bucureşti, 1980.
Chiaburu, Elena, *Carte şi tipar în Ţara Moldovei pînă la 1829*, Ed. Universităţii „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, 2005.
Ciobanu, Ştefan, *Istoria literaturii române vechi*, v. I, Bucureşti, 1947.
Danielopolu, Cornelia Papacostea, Lidia, Demeny, *Carte şi tipar în societatea românească şi sud-estul Europei* (secolele XVII-XIX), Ed. Eminescu, Bucureşti, 1985).
Dudaş, Florian, *Vechi cărţi româneşti călătoare*, Ed. Sport- Turism, Bucureşti, 1987.
Flocon, Albert, *Universul cărţilor*, trad. de Radu Berceanu, Ed. Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1976

BDD-A1627 © 2013 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza"
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 12:49:36 UTC)

Însemnări de pe manuscrise şi cărţi vechi din Ţara Moldovei, corpus editat de I. Caproşu şi E. Chiaburu, vol. I- IV, Casa Editorială Demiurg, Iași, 2008-2009.
Simionescu, Dan, Gh., Buluță, *Scurtă istorie a cărții românești*, Ed. Demiurg, 1994.
Ștrempel, G., *Copiști de manuscrise românești pînă la 1800*, v. I, Ed. Academiei Republicii Populare Romîne, 1959.
Tomescu, Mircea *Istoria cărții românești de la începuturi pînă la 1918*, Ed. Științifică, București, 1968.

Surse online:
Gheorghiu, Mihaela, *Din istoria timpului liber: însemnări pe cărți în secolul XVIII*, http://institutulxenopol.tripod.com/xenopoliana/pagini/6.htm, 15 martie 2013.

BDD-A1627 © 2013 Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza”
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 12:49:36 UTC)